

12 Eylül Sonrası Siyasal Alanın Yeniden İnşası: 1983 Genel Seçimlerinde Diyarbakır Seçim Çevresinde Seçmen Eğilimi

The Reconstruction of the Political Sphere After September 12: Voter Trends in The Diyarbakır Electoral District in the 1983 General Elections

Meyrem Akdağ

Dr. Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi, Van, Türkiye
m.akdag@yyu.edu.tr

Öz: Temsili demokrasilerde halkın yönetime katılımı, belirli aralıklarla yapılan ve yasal çerçevede adil bir şekilde gerçekleştirilen seçimlerle sağlanmaktadır. Seçimler, yöneten-yönetilen arasındaki ilişkinin düzenlenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Ancak, seçim süreçlerinde halkın temsilci (milletvekili) tercihlerindeki eğilimler ve oluşturulan yasama organlarının temsil derecesi günümüzde önemli tartışma konularındandır. Tarihinde askeri müdahaleler deneyimlemiş ve temsili demokrasiyle yönetilen Türkiye özelinde de bu konular, güncelliğini korumakta ve demokratik sistemin işleyişine dair eleştirel analizlerde sıklıkla incelenmektedir. Özellikle seçmen eğilimleri, temsil adaleti ve meclis yapısının toplumsal çeşitliliği yansıtmaya düzeyi, Türkiye siyaset bilimi literatüründe öne çıkan araştırma alanları arasındadır. Bu çalışma, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde kritik bir dönüm noktasını oluşturan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında gerçekleştirilen ilk genel seçim olan 1983 seçimlerini odak noktasına alarak hem Ortadoğu'nun siyasi dinamiği hem de Türkiye'nin iç siyasi yapısı bağlamında stratejik önem taşıyan Diyarbakır ili özelinde seçmen eğilimlerini ve siyasi temsil düzeyini analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışmada, YSK verileri, 17. Dönem TBMM Albümü ve Meclis Tutanakları gibi birincil kaynaklar temel veri seti olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, seçmen eğilimlerinin coğrafi dağılımını görselleştirmek amacıyla ArcGIS yazılımı kullanılarak tematik bir seçim haritası oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Temsili Demokrasi, Seçim, Seçmen Eğilimi

Abstract: In representative democracies, public participation in governance is ensured through elections held at regular intervals and conducted fairly within a legal framework. Elections play a central role in regulating the relationship between the governing and the governed. However, electoral trends in public preferences for MPs and the representativeness of legislative bodies remain key debates today. In Türkiye's case - governed by representative democracy yet with a history of military interventions - these issues retain their currency and are frequently analyzed in critical examinations of the democratic system's functioning. Particularly, voter tendencies, representational fairness, and the degree to which parliamentary structure reflects societal diversity stand among prominent research areas in Türkiye political science literature. This study focuses on the 1983 general elections -the first elections held after the September 12, 1980, military coup, a critical turning point in Türkiye's democratization process- and aims to analyze voter trends and political representation levels in the context of Diyarbakır province, which holds strategic importance both for the political dynamics of the Middle East and Türkiye's domestic political structure. In this study, primary sources including data from the Supreme Election Council (YSK) the official album of the 17th Term of the Grand National Assembly of Türkiye, and parliamentary proceedings were utilized as the core data sources. Additionally, a thematic election map was created using ArcGIS software to visualize the geographical distribution of voter trends.

Keywords: Representative Democracy, Election, Voter Tendency

Geliş Tarihi/Received: 12.04.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 26.06.2025
Yayınlanma Tarihi/ Available
Online: 30.06.2025

Giriş

Halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen ve bu kapsamda siyasal eşitlik ilkesini içeren demokrasi kavramı, içerdiği anlama binaen tarih boyunca hem ulaşılması arzulanan bir ideal hem de derin eleştirilere maruz kalan bir yönetim biçimi olmuştur. Temsili demokrasi fikri bilhassa 18.yy'ın ikinci yarısından itibaren, önemli ölçüde Amerikan ve Fransız Devrimlerinin de etkisiyle, siyasal temsil anlayışının demokratik ilkeler dahilinde gelişimine paralel olarak ortaya çıkmış ve günümüzde Türkiye dahil modern devletlerin benimsediği bir sistem haline gelmiştir.

Demokrasinin bu yeni türü süreç içerisinde modern devletlerin siyasal ve toplumsal tarihlerine bağlı olarak farklı yapısal özellikler kazanmıştır. Bu durum, yöneten ve yönetilen ilişkisi bağlamında halkın siyasal katılım düzeyinin ülkeden ülkeye değişmesine yol açmıştır. Temsili demokrasi, halkın yöneticilerini seçme ve karar alma süreçlerine dolaylı da olsa katılma isteği üzerine inşa edilmiştir. Genel oy hakkının yaygınlaşması ve anayasal güvence altına alınmasıyla birlikte, bu sistem modern devletlerin meşru yönetim biçimi haline gelmiştir. Parlamentolar, seçim mekanizmaları ve siyasi partiler, demokrasinin temel kurumları olarak işlev görmektedir. Ancak her ülkenin kendine has siyasal ve toplumsal tarihi, seçim ve parti sistemlerini farklılaştırmakta, bu da meclis ve hükümet yapılarının temsili niteliğini etkileyip çeşitlendirmektedir.

Günümüzde temsili demokrasi ile yönetilen ülkelerde, seçmen davranışı ve siyasal temsil konuları önemli araştırma alanları haline gelmiştir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ve tarihinde askeri darbelere tanıklık etmiş Türkiye’de, seçmen eğilimleri, siyasal katılım, oy verme davranışları, seçim sistemleri ve temsil düzeyi gibi konular siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisinin odak noktasını oluşturmaktadır. Türkiye özelinde, Kürt etnik kimliğiyle öne çıkan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki Diyarbakır ili, bu bağlamda stratejik bir öneme sahiptir. Diyarbakır’ın sosyolojik yapısı ve siyasi eğilimleri hem Türkiye hem de Ortadoğu siyaseti açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, 1980 sonrası dönemde Diyarbakır’ın siyasal dinamikleri, seçmen eğilimleri ve temsil düzeyini inceleyen yeterli akademik çalışma bulunmamaktadır.

Bu nedenle bu çalışma, Diyarbakır’ın siyasal yapısını, 12 Eylül 1980 Darbesi’nin ardından gerçekleşen ilk genel seçim olan 1983 seçimleri özelinde analiz ederek, seçim sistemi ve sonuçları, milletvekillerinin sosyal profilleri ve meclis faaliyetleri üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece, literatürdeki boşluğu doldurmayı ve Türkiye’deki temsili demokrasi tartışmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, Diyarbakır örneği üzerinden seçmen eğilimleri ve

siyasal temsil düzeyi hem yerel hem de ulusal siyaset açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.

Temsili Demokrasinin Tarihsel Gelişimi

İlk örneklerine MÖ 5.yy'ın Antik Yunan kent devletçiklerinde rastlanılan demokrasi, halk egemenliği anlayışından hareketle şekillenmiş olup, kelime kökü itibariyle *demos/krotos* yani halk/yönetim sözcüklerinin bir araya geldiği *demokratia*'dan gelmektedir (Giddens, 2008, s. 897). Doğrudan demokrasi uygulamalarına konu olan Antikçağ Yunan Kent devleti Atina'da *Ekklesia/500'ler Meclisi* olarak adlandıran Halk Meclisi, yurttaşların yönetim görevlerinin yanı sıra karar alma süreçlerinde doğrudan aracısız bir şekilde yer almasını sağlayan bir öz-yönetim sistemi olarak varlık göstermiştir. Ancak, yalnızca yirmi yaş üstü 500 özgür erkeğin katılımına izin verildiği bu meclis türünde kadınların, kölelerin ve *metiklerin* (yabancıların/poliste doğmamış ancak oraya sonradan yerleşmiş olanların) dışlanması, siyasal eşitliğin tam olarak sağlanamadığı yönünde eleştirilere neden olmuştur. Bu nedenle, Antik Yunan'daki demokrasi modeli, her ne kadar doğrudan demokrasi örneği olarak görülse de günümüzde hala tartışma konusu olmaktadır (Heywood, 2002, ss. 68-73).

Antik Yunan'dan günümüze kadar, demokrasi iddiasında bulunan çeşitli devletler ve hükümetler, siyasal katılım konusunda kısıtlamalar getirmiştir. Bu durum, demokrasinin uygulanış biçiminde farklılıklara yol açmış ve şimdiye kadar demokrasiye dair ortak bir tanım üzerinde uzlaşılmasını engellemiştir. Bu bağlamda, iki temel tartışma öne çıkmaktadır: Birincisi, demokrasi kavramının kökünde yer alan "halk" kelimesinin tam olarak kimleri kapsadığı; ikincisi ise demokrasinin temel bileşenlerinden biri olan siyasal eşitliğin nasıl sağlanabileceğidir. Söz konusu tartışmalar bağlamında önemli düşünürlerden biri olan Rousseau (2018, ss. 61-63), demokrasinin gerçek anlamına karşılık gelebilecek herhangi bir siyasal yapılanmanın henüz var olmadığını ve bunun mümkün de olmayacağını ifade etmektedir. Rousseau'ya göre demokrasi, egemenliğin halka ait olduğu ve yönetim görevinin tüm halka ya da halkın çoğunluğuna bırakıldığı bir siyasal yapıyı ifade etmektedir. Bu sebeple, demokrasinin uygulanabilirlik açısından daha çok nüfusu az olan devletler için elverişli bir sistem olduğunu savunmaktadır.

Zamanla, hem nüfus yoğunluğu nedeniyle halkın tamamının yönetim işlerine doğrudan katılımının mümkün olamayacağına dair inanç – ve dolayısıyla doğrudan demokrasinin pratikte uygulanabilirliğinin sınırlılığı– hem de yönetilenlerin kendilerini temsil edecek yöneticileri seçme arzusu, temsili demokrasi fikrinin gelişimini beraberinde getirmiştir. Temsil kavramı, tıpkı demokrasi gibi, siyasal

gelişmeler ve bu doğrultuda ortaya çıkan uygulamalar çerçevesinde farklı şekillerde tanımlanmış olsa da günümüzdeki kullanımı genel olarak “temsil edildiği iddia edilen bir şeyin veya bir grubun, bir aracı vasıtasıyla şu ya da bu şekilde var edilmesi veya sunulması” fikrini içermektedir (Diggs, 1968, s. 29).

Orta Çağ ve öncesinde, *Kanuni Karine* olarak nitelendirilen temsil anlayışı, siyasal bağlamda henüz tam anlamıyla içerik kazanmamış olsa da temsil kavramının gelişimine zemin hazırlayan bazı önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde temsil, kalıtsal haklara dayalı olarak kurgulanmış olup, seçilmiş temsilciler fikri henüz gelişim göstermemiştir. Ancak 13. ve 14. yüzyıllarda, bazı Avrupa krallıklarında, kral tarafından sunulan vergilendirme oranları gibi tedbirlere yönelik rıza göstermesi istenen ayrıcalıklı sınıfların varlığı, siyasal temsil anlayışının – tam olarak olgunlaşmamış olsa da – gelişimine kapı aralamıştır (Birch, 1971, s. 24).

Orta Çağ boyunca, feodal beyler ve kilisenin etkili olduğu meclisler, krala danışmanlık yapmak amacıyla toplanmış ve başlangıçta müzakere yetkisi olmayan sembolik yapılar olarak varlık göstermiştir. Ancak zamanla, kralların otoritesinin zayıflaması ve yerel güçlerin artan baskısı sonucunda, bu meclisler daha fazla yetki kazanmaya başlamıştır. Özellikle İngiltere’de 1215 yılında imzalanan *Magna Carta*, kralın yetkilerini sınırlayarak meclislerin güçlenmesine önemli bir katkı sağlamıştır. İngiltere’de 1254 yılında eyalet şövalyelerinin parlamentoya çağırılması (Birch, 1971, ss. 25-27) ve 1265’te kontluk ve kent temsilcilerinin katılımı, temsili kurumların gelişiminde dönüm noktaları olarak kabul edilmektedir (Lyon, 2012, s. 169). 14. yüzyılda *Avam Kamarası*’nın (*House of Commons*) oluşumu ise parlamentonun mali yetkilerini artırarak kral üzerinde denetim mekanizması oluşturmasını sağlamıştır (Birch, 1971, s. 27).

Fransa’da ise 1302 yılında toplanan *États Généraux*, başlangıçta sembolik bir nitelik taşımakla birlikte, özellikle 1355-1357 yıllarında İngiltere’yle yaşanan savaş sırasında krala karşı vergi ve yönetim konularında tavizler koparmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur (Birch, 1971, ss. 25-26). Ancak bu kazanımlar kalıcı olamamış ve meclis, 17. yüzyılda tamamen ortadan kalkmıştır. Temsili hükümet sisteminin gelişimi, feodalizmin çöküşü, kentleşme, ticaretin yaygınlaşması ve burjuvazinin yükselişi gibi sosyo-ekonomik dinamiklerle birlikte hız kazanmıştır. Özellikle İngiltere’de 1688 yılında gerçekleşen *Şanlı Devrim* (*Glorious Revolution*) ile sınırlı monarşinin kurulması, parlamentonun gücünü artırarak modern anayasal sistemin temellerini atmıştır (Duverger, 1986, s. 58). Fransa’da ise *Tiers Etat*’ın (üçüncü sınıf/ötekiler) ortaya çıkışı, temsili kurumların çoğulculaşmasına ve siyasal katılımın genişlemesine önemli bir katkı sağlamıştır (Moore, 1982).

Bu gelişmelerle birlikte feodal krallıklar birer birer tarih sahnesinden çekilmiş ve temsili demokrasi fikri ilk olarak 17. yüzyılda İngiltere'de, ardından 18. yüzyılın ikinci yarısında Amerika ve Fransa'da yaygınlık kazanmıştır. Amerikan Devrimi, İngiliz parlamentosunun kolonistlere yönelik vergilendirme politikalarına karşı çıkan "temsilsiz vergi olmaz" ilkesiyle temsil kavramını siyasal arenaya taşımıştır. Bu süreç, temsili demokrasinin düşünsel temellerini oluşturmuştur (Wood, 2002, s. 21). Kolonistler, İngiliz parlamentosunda yeterince temsil edilmediklerini savunarak, kendi seçtikleri temsilciler aracılığıyla yönetilme hakkını talep etmişlerdir. Bu talepler, Amerikan anayasasının oluşturulması sürecinde temsili demokrasinin temel ilkelerinin belirlenmesine katkıda bulunmuştur (Wood, 1993, s. 96; Dunn, 2005, ss. 72-73). Fransız Devrimi ise, modern demokrasi anlayışının kavramsal ve teorik çerçevesinin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Emmanuel-Joseph Sieyès, Thomas Paine ve Maximilien Robespierre gibi düşünürler, temsil ve demokrasinin uyumlu hale getirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Sieyès, ulusun ortak yasalar ve temsil yoluyla bir bütün haline gelebileceğini savunmuş, halk egemenliğine dayalı bir temsili hükümet sistemini önermiştir (Hobson, 2008, ss. 451-453). Paine ise, temsili demokrasiyi monarşi ve aristokrasi gibi doğal olmayan yönetim biçimlerine karşı en rasyonel ve uygulanabilir sistem olarak görmüştür (Paine, 1987, ss. 634-641). Amerika ve Fransa'da gerçekleşen devrimlerin fikirleri, 19. yüzyılda diğer Avrupa ülkelerinde de temsili demokrasinin gelişimine öncülük etmiştir. Nihayetinde, genel oy hakkının tanınmasıyla birlikte modern parlamenter sistemler ortaya çıkmıştır. Temsil, seçim yoluyla gerçekleşen bir süreç haline gelmiş ve günümüz demokratik sistemlerinin temelini oluşturmuştur (Bealey, 1988, ss. 28-42). Bu süreç, halkın yönetime katılımını sağlayan temsili mekanizmaların kurumsallaşmasını beraberinde getirmiştir.

Ancak, modern devletlerin siyasal ve toplumsal tarihlerine bağlı olarak geliştirdikleri yapısal özellikler, demokrasinin bu yeni türünü şekillendirdiğinden, yöneten ve yönetilen ilişkisi bağlamında halkın siyasal katılım düzeyinin devletler nezdinde farklılık göstermesine yol açmıştır.

Türkiye’de Temsili Demokrasinin Gelişimi

Türkiye’de seçme ve seçilme kavramları, ilk kez 1876 yılında *I. Meşrutiyet*’in ilanı ve *Kanun-i Esasi*’nin kabul edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, sınırlı oy hakkına sahip olan vergi veren veya emlak sahibi erkeklerin katılımıyla 1877 yılında *Mebusan Meclisi* seçimleri gerçekleştirilmiştir. Ancak bu ilk demokrasi deneyimi, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit tarafından üç ay sonra feshedilmiştir. Otuz yıl boyunca meclis toplanamazken, 1908 yılında *II. Meşrutiyet*’in ilanıyla birlikte *İntihab-ı Mebusan Kanunu* çerçevesinde iki dereceli seçimler yapılmış ve

İttihat ve Terakki Fırkası'nın listesi tamamen seçilmiştir. 1912 yılında "sopalı seçimler" olarak bilinen seçimlerde muhalif *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, meclise sadece altı üye gönderebilmiştir. 1914 seçimlerinde ise *İttihat ve Terakki Fırkası* yeniden tüm adaylarını seçtirmiştir. Millî Mücadele döneminde, 1919 yılında Mustafa Kemal liderliğindeki *Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti*'nin katılımıyla Osmanlı Devleti'nin son seçimleri yapılmış ve bu partinin zaferiyle *Mebusan Meclisi* altıncı kez toplanmıştır. Ancak işgal güçlerinin meclisi dağıtması üzerine, 23 Nisan 1920'de *Türkiye Büyük Millet Meclisi* (TBMM) kurulmuştur. Mustafa Kemal, 1923 yılında *Cumhuriyet Halk Fırkası*'nı (CHF) kurarak tek parti rejimini başlatmış ve bu rejim, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin siyasal tarihinde tek parti döneminin temellerini atmıştır (Akgün, 2002, ss. 21-22).

Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemi seçimleri, iki dereceli ve mutlak çoğunluk esasına dayalı bir sistemle gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2012, s. IX). Bu sistemde, seçmenler önce ikinci seçmenleri belirlemiş, ardından bu ikinci seçmenler milletvekillerini seçmiştir (Demirel, 2014, s. 17). Bu süreçte, CHF tek parti olarak ülkeyi yönetmiş ve bağımsız adayların meclise girmesi oldukça zor olmuştur. Örneğin, 1923 seçimlerinde CHF dışından sadece iki bağımsız aday (Eskişehir'den Emin Sazak ve Gümüşhane'den Zeki Kadirbeyoğlu) meclise girebilmiştir (Demirel, 2014, ss. 18-21). 1924 Anayasası ile milletvekili olabilmek için Türkçe okuma-yazma şartı getirilmiştir. Sınırlı oy hakkının genişletilmesiyle kadınlara 20 Mart 1930 tarihinde yerel seçimlerde seçme hakkı, 5 Aralık 1934'te gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle de genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Seçmen yaşı ise 22 olarak belirlenmiştir. Söz konusu uygulama 1946 seçimlerine kadar yürürlükte kalmıştır (TÜİK, 2012, s. X). Ancak 1942'de çıkarılan 4320 sayılı Seçim Kanunu ile her il ilk kez seçim bölgesine ayrılmış ve tek partili dönemin son seçimleri olarak kabul edilen 1943 seçimlerine bu yeni seçim kanunuyla girilmiştir (Öztekin, 2007, ss. 407-408).

CHF, 1935 yılı seçimlerine ismini Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirerek girmiştir. 1939-1946 yılları arasında, CHP içinde bir denetim mekanizması olarak "Müstakil Grup" oluşturulmuştur. Ancak bu grup, etkili bir muhalefet yapamamış ve partinin iç dinamiklerini denetlemekte yetersiz kalmıştır (Demirel, 2014, s. 305). 1943 seçimleri, tek partili dönemin son seçimleri olmuş ve CHP yine iktidarda kalmıştır. Bu dönemde, CHF dışında başka partilerin kurulması engellenmiş, ancak II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası baskılar ve iç talepler nedeniyle çok partili hayata geçiş süreci başlamıştır (Akgün, 2002, ss. 38-39).

Bu süreçte CHF dışında 14 siyasi parti kurulmuş (Erkan & Aydın, 2012, s. 84) ancak, içlerinden yalnızca biri, 1945 yılında CHF'den ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes,

Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti (DP), Türkiye siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Lewis, 1961, s. 298). 1946 seçimleri, çok partili hayata geçişin ilk seçimleri olmuş, 1946 Seçimleri öncesinde yürürlüğe giren 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile iki dereceli seçim sistemi terk edilerek, tek dereceli çoğunluk sistemi benimsenmiştir. Ancak, bu yeni sistemde "açık oy, gizli tasnif" yöntemi uygulanmış ve seçimlerin denetimi adli birimler yerine idari birimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum, seçim sürecinin şeffaflığına yönelik şüpheler doğurmuş ve sonuçlar üzerinde uzun süren tartışmalara yol açmıştır (TÜİK, 2012, s. XII). DP, bu seçimlerde sınırlı bir başarı elde etmiş ve Diyarbakır gibi bölgelerde teşkilatlanma çabaları başlatmıştır (Çağlayan, 2014, s. 62).

1946 seçimleri, Türkiye’de çok partili hayata geçişin başlangıcı olarak kabul edilse de fiili anlamda çok partili sistemin yerleşmesi 1950 seçimleriyle gerçekleşmiştir. 1946 seçimlerinde, DP gibi yeni partilerin ortaya çıkması ve seçim sisteminde yapılan demokratik değişiklikler, tek parti döneminin sona ermesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, DP’nin ülke genelinde teşkilatlanması hız kazanmış ve toplumda merkez-çevre ekseninde belirgin bir siyasal kutuplaşma ortaya çıkmıştır. CHP, laiklik, batıcılık ve merkezizetçilik gibi ilkeleri savunan asker, sivil bürokrat ve aydın kesimler tarafından desteklenirken; DP, ekonomide liberal politikaları benimseyen, muhafazakar değerlere önem veren ve kırsal kesimdeki küçük esnaf, çiftçi, düşük statülü memurlar ve vasıfsız işçilerden oluşan bir taban tarafından desteklenmiştir (Akgün, 2002, s. 39).

1950 seçimleri öncesinde, muhalefetin baskısı ve siyasal koşulların gereklilikleri doğrultusunda 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu çıkarılmıştır. Bu yeni kanun, seçimlerin “tek dereceli, eşit, genel, gizli oy, açık tasnif” usulüne göre ve adli denetim altında yapılmasını öngörmüştür (TÜİK, 2012, s. XII). Ayrıca, seçim usulsüzlüklerinin önüne geçmek amacıyla Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşan bir Yüksek Seçim Kurulu kurulmuş ve seçim kurullarının başkanlıklarına yargıçlar atanmıştır (Eroğul, 1998, s. 81). 1946-1957 yılları arasında uygulanan çoğunluk sistemi, bir partinin bir bölgede salt çoğunluğu elde etmesi durumunda o bölgedeki tüm milletvekilliklerini kazanmasına olanak tanımıştır (TÜİK, 2012, s. XII). Seçim kanununda yapılan bu demokratik değişiklikler, Türkiye tarihinde geniş kapsamlı ilk seçim kampanyasının başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, siyasi partilerin halkla doğrudan iletişim kurmasını ve seçmenlerin tercihlerini daha özgürce ifade etmesini sağlamıştır.

Diğer taraftan Türkiye siyasi tarihi Kürt siyasal yapılanmasıyla ilgili oluşum ve ayaklanmalara da konu olmuştur. Türkiye’de Kürt siyasal yapılanması, *II.*

Meşrutiyet'in ilanından sonra örgütlü bir hal almaya başlamıştır. Said Nursi'nin de dahil olduğu Kürt seçkinleri, 1912 yılında *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*'ni kurarken, İstanbul'da eğitim gören milliyetçi Kürt gençleri de *Hevi* (Umut) cemiyetini oluşturmuştur. 1918 yılında ise İstanbul'da *Kürt Teali Cemiyeti* kurulmuştur (Zürcher, 1998, s. 247). Cumhuriyet'in ilanı ve laik bir Türk devleti kurma çabaları, kendilerini Türk olarak tanımlamayan muhafazakâr Kürtler arasında tepkiye neden olmuş ve bu durum, bir dizi ayaklanmayı tetiklemiştir. Bu ayaklanmaların ilki ve en önemlisi, 1925 yılında patlak veren *Şeyh Said Ayaklanması*dır. Diyarbakır, Bingöl ve Muş çevresinde gerçekleşen bu isyan hem milliyetçi hem de dini bir içerik taşımaktaydı (Bruinessen, 2003, s. 388; Uşak, 2005, s. 209). İsyanın bastırılması amacıyla hükümet, *Takrir-i Sükûn Kanunu*'nu çıkarmış ve Ankara ile Diyarbakır'da İstiklal Mahkemeleri kurmuştur. Bu kanunla hükümet, kamu düzenini bozduğunu düşündüğü örgüt ve yayınları yasaklama yetkisi elde etmiştir. İsyanın liderleri Şeyh Said ve Seyit Abdulkadir de dahil olmak üzere 47 kişi idam edilmiştir (Erkan & Aydın, 2012, ss. 33-34). Ayrıca, benzer isyanların önlenmesi amacıyla *Şark Islahat Planı* hazırlanmış ve bu plan kapsamında iskân politikaları, Türkçe dışında dil kullanımının yasaklanması ve Kürtlerin doğu bölgesinde memur olarak çalışmalarının engellenmesi gibi önlemler alınmıştır (Akçura, 2009, ss. 58-59).

Şeyh Said Ayaklanmasının ardından, 1926 yılında Ağrı Dağı yamaçlarında başlayan ve dört yıl süren *Ağrı İsyanı* patlak vermiştir. Bu isyan sonrasında 20 binden fazla Kürt, Güneydoğu'dan batıya tehcir edilmiş ve Kürt kimliğine ilişkin her türlü ifade resmen yasaklanmıştır (Zürcher, 1998, ss. 250-251). Bu süreç, Kürt kimliğinin siyasal ve kültürel olarak bastırılmasına yönelik devlet politikalarının bir göstergesi olarak günümüzde halen tartışma konusu edilmektedir. Kürt siyasal hareketlerinin bir diğer önemli ayağını, 1937 yılında patlak veren *Dersim (Tunceli) Olayları* oluşturmaktadır. Bu olaylar, Seyyid Rıza öncülüğündeki Kürt aşiret liderlerinin özerklik talepleriyle başlamış ve yaklaşık bir yıl sürmüştür. Hükümet, isyanı bastırmak amacıyla 50 bin asker ve 40 savaş uçağı kullanmış, bölgede yoğun bir askeri operasyon gerçekleştirmiştir. Bu süreçte, Dersim'in ismi Tunceli olarak değiştirilmiş ve bölgede sıkı yönetim uygulanmıştır. Sıkı yönetim 1946 yılına kadar devam etmiş, askeri abluka ise 1950 yılında sona ermiştir (Akyol, 2007, ss. 118-119). Yaşanan bu olaylar, günümüzde *Kürt Sorunu* olarak adlandırılan ve kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılan meselenin tarihsel kökenlerini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, erken Cumhuriyet dönemindeki siyasi yapılanma, seçim sistemleri ve Kürt meselesi, ülkenin siyasi tarihinde derin izler bırakmıştır. Tek partili dönemden çok partili hayata geçiş sürecine kadar olan dönemde, siyasi katılımın

sınırlılığı, muhalefetin zayıflığı ve etnik kimlik sorunları, günümüzdeki demokrasi tartışmaları ve Kürt meselesinin kökenlerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Kürt Siyasetinin Merkez Üssü Olarak Diyarbakır: Tarihsel Dönüm Noktaları ve Toplumsal Dönüşüm

Osmanlı döneminde *Paşa Sancağı* olarak anılan Diyarbakır, İran ve Irak sınırlarına yakınlığı nedeniyle siyasi ve askeri açıdan önemli bir merkez olmuştur. Osmanlı'nın çokkültürlü yapısı içinde Müslüman ve gayri-müslim topluluklar bir arada yaşamış, ancak 19. yüzyılda milliyetçilik akımlarının yükselmesi ve Osmanlı'nın dağılma sürecinde etnik ve dini çatışmalar artmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni ve Kürt gruplar arasında yaşanan çatışmalar, tehcir ve iskân politikaları, Diyarbakır'ın demografik yapısını derinden etkilemiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, ulus-devlet anlayışı çerçevesinde Türk kimliği merkeze alınarak uygulanan politikalar, Kürt kimliğinin tanınmaması ve kültürel homojenleşme süreçleri, bölgede etnik gerilimleri artırmıştır. 1925'teki *Şeyh Said İsyanı* ve sonrasında kurulan *İstiklal Mahkemeleri*, Diyarbakır'ı bir yargı ve sıkıyönetim merkezi haline getirmiştir. Uygulanan *Şark Islahat Planı* ve zorunlu iskân politikaları, Kürt nüfusunun batıya göç etmesine ve bölgedeki demografik yapının değişmesine neden olmuştur. Bu süreçte, Diyarbakır'ın geleneksel yapısı çözülmeye başlamıştır (Koçal, 2016; Öğüt & Çadircı, 2013). 1950 genel nüfus sayımı verilerine göre, Diyarbakır'da nüfusun büyük bir bölümünü Kürtler oluşturmaktadır. Kentte en yaygın konuşulan anadiller sırasıyla Kürtçe (%54,4), Türkçe (%28), Zazaca (%17), Arapça (%0,5) ve Ermenice (%0,16) olarak kaydedilmiştir (DİE, 1961).

1960'larda dünyada ve Türkiye'de yükselen sistem karşıtı toplumsal hareketler, Diyarbakır'ın siyasal yapısının da şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde, kent yalnızca devlet politikaları ve örgütlenmesiyle değil, aynı zamanda muhalif hareketlerle de ilişkilenererek siyasal bir merkez haline gelmiştir. Özellikle *Devrimci Doğu Kültür Ocakları* (DDKO) gibi örgütlerin Diyarbakır'da ortaya çıkması, kenti Türkiyeli Kürt kimliğinin tartışıldığı ve siyasallaştığı bir odak noktasına dönüştürmüştür. Bu süreç, Diyarbakır'ın bölgesel ve ulusal siyaset içindeki merkezi rolünü daha da güçlendirmiştir (Koçal, 2016, s. 166).

Genel seçimler nezdinde ilk siyasal kırılma sağcı Kürt siyasetçiler tarafından kurulan ve bölgede etkili olan bazı Kürt aşiret liderleri ile ağalarının milletvekili adayı olarak gösterildiği Yeni Türkiye Partisi'nin katıldığı 1961 genel seçimlerinde yaşanmıştır. Bu seçimlerde Diyarbakır'da seçmen eğilimi, Türkiye genelinden farklı

bir tablo sergilemiştir. Diyarbakır özelinde, seçmen davranışındaki bu farklılık, bölgenin etnik ve sosyal yapısının siyaset üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

İkinci bir siyasal kırılma 12 Mart Muhtırası sonrasında yaşanmıştır. 12 Mart Muhtırası sonrasında Diyarbakır, yarı-askeri sıkıyönetim rejiminin merkezi haline gelmiş ve bu durum, bölgede siyasal kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Sıkıyönetim mahkemelerinde görülen davalar, özellikle DDKO davaları, devletin Kürt kimliğini yok saydığı ve sorunsallaştırdığı yönünde algılanmıştır. Bu algı, Kürt örgütleri tarafından devlete karşı bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. 12 Eylül darbesini takiben Diyarbakır'da ihdas edilen *Olağanüstü Hal Bölge Valiliği* uygulamaları, bölgede mevcut olan etno-politik gerilimlerin kurumsallaşması sürecinde katalizör işlevi görmüş; bu süreç, devlet-toplum ilişkisinde yaşanan asimetrik güç dinamiklerinin siyasal alanda yeniden üretimine yol açmıştır (Koçal, 2016, s. 166).

11 Aralık 1977 yerel seçimlerinde ise bağımsız aday Mehdi Zana'nın Kürt siyasal hareketlerinin desteğiyle Diyarbakır Belediye Başkanı seçilmesi, Kürt kimliğinin Türkiye siyasal sistemi içinde yasal temsilin ilk önemli örneği olmuştur. Bu durum, Kürt kimliğinin yerel yönetim düzeyinde görünür hale gelmesini sağlamıştır. Ancak, 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte etnik temelli tüm legal parti ve örgütler kapatılmış, Kürtçe konuşma yasağı gibi kısıtlamalar getirilmiş ve OHAL rejimi uygulanmıştır. Bu süreç, Kürt kimliğinin siyasal alanda bastırılmasına yol açmıştır. 1991 genel seçimlerinde ise Kürt sorunu yeniden gündeme gelerek siyasal bir kırılma noktası oluşturmuştur.

Ağustos 1984'te PKK'nın Şemdinli ve Erüh'ta gerçekleştirdiği silahlı baskınlar, Kürt sorununu yeniden Türkiye'nin ana gündemi haline getirmiş ve Doğu ile Güneydoğu Anadolu'da zorunlu göç sürecini başlatmıştır. 1990'lı yıllar, PKK ile devlet güçleri arasında yoğun çatışmaların yaşandığı bir dönem olmuş; köy koruculuğu, köy boşaltma ve yayla yasakları gibi güvenlik politikaları, bölgede kitlesel göçlere neden olmuştur. Bu göç dalgası hem OHAL bölgesi dışındaki illere hem de Diyarbakır, Batman, Elâzığ, Van ve Şırnak gibi nispeten gelişmiş bölge il merkezlerine yönelmiştir (Yüceşahin & Özgür, 2006, ss. 22-27).

Zorunlu göçle gelen nüfusun ekonomik ve mesleki sınırlılıkları, Diyarbakır gibi kentlerde alt yapı, konut ve kentsel hizmetler üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş ve yoksulluğu artırmıştır. Göç eden nüfus, yerinden edilme sürecini devlet politikalarına bağlayarak, bu politikalar karşısında bir muhalefet bilinci geliştirmiştir. Bu durum, Kürt kimliği üzerinden siyaset yapan partilere yönelik eğilimi güçlendirmiştir. 1990'lardan itibaren Kürt kimliği ekseninde örgütlenen

siyasi partilerin yükselişi, geleneksel yapıların (aşiretler, ağalar, şeyhler) siyasal etkisini azaltmış ve ideolojik kimliklerin öne çıktığı yeni bir siyasal dinamik yaratmıştır. Bu süreç, Diyarbakır'ın siyasal yaşamında etnik kimlik temelli partilerin belirleyici hale gelmesine ve seçim sonuçları üzerinde kalıcı bir etki yaratmasına yol açmıştır.

12 Eylül Darbe Dönemi Siyasal Dinamikler

1961-1965 ve 1973-1980 yılları arasında Türkiye, koalisyon ve azınlık hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde yaşanan siyasal istikrarsızlık, *27 Mayıs 1960 Darbesi* ve *12 Mart 1971 Muhtırası* gibi askeri müdahalelerle sonuçlanmıştır. Her iki müdahalede de bazı siyasi partiler kapatılmış, ancak yeni parti oluşumlarına da zemin hazırlanmıştır. Farklı partiler mecliste temsil edilme imkânı bulsa da bu durum istikrarlı bir hükümet programının oluşmasını sağlayamamıştır. Türkiye, bu süreçte siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda ciddi bir istikrarsızlık yaşamış, şiddet ve kaos tırmanışa geçmiştir. Özellikle 1970'lerin sonunda sağ-sol çatışmaları silahlı saldırı ve cinayetlere dönüşmüş, ülke genelinde güvenlik sorunları artmıştır.

12 Eylül 1980 sabahı, silahlı kuvvetler ülke yönetimine el koymuş ve *Milli Güvenlik Konseyi* (MGK) kurulmuştur. MGK, sıkıyönetim ilan ederek siyasi partileri kapatmış, parti liderlerine siyaset yasağı getirmiş ve sendikalar, medya ve üniversiteler üzerinde sıkı bir denetim kurmuştur. Ekonomik krizin çözümü için Turgut Özal görevlendirilmiş ve *24 Ocak Kararları* olarak bilinen ekonomik reformlar uygulanmaya devam edilmiştir (Ahmad, 2006, s. 196). MGK, siyasal şiddeti önlemek amacıyla hızlı adımlar atmış, meclisi feshetmiş ve tüm siyasi faaliyetleri durdurmuştur. Özellikle Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi liderler tutuklanmış, DİSK ve MİSK gibi radikal sol ve sağ sendikalar kapatılmıştır (Dodd, 2016, s. 78).

12 Eylül Darbesi, önceki askeri müdahalelerden farklı olarak parti sistemi üzerinde daha derin bir etki yaratmıştır. 1960 darbesinde sadece Demokrat Parti (DP) kapatılmışken, 1980 darbesiyle birlikte tüm siyasi partiler kapatılmış ve yeni bir siyasi yapılanma süreci başlatılmıştır. MGK, 1970'lerin siyasal, ekonomik ve toplumsal krizlerinin sorumlusu olarak gördüğü parti liderlerini siyasetten uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda, aşırı milliyetçi, İslamcı ve radikal sol partilerin dışlandığı, iki ılımlı merkezci partiye dayalı bir sistem öngörülmüştür (Sayarı, 2002, s. 15).

1982 yılında yeni bir anayasa hazırlanmış ve halk oylamasıyla kabul edilmiştir. Bu anayasa, 1961 Anayasası'nın liberal özgürlükçü yapısına kıyasla daha otoriter bir karakter taşımaktadır. İfade ve örgütlenme özgürlüklerine ciddi sınırlamalar

getirilmiş, Cumhurbaşkanı'nın yetkileri artırılmış ve Kenan Evren doğrudan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Akgün, 2002, s. 44; Erkan & Aydın, 2012, s. 172). Ayrıca, darbe sürecinde yer alan askeri yönetim üyelerinin ömür boyu yargılanmasını engelleyen geçici bir madde eklenmiştir (bknz. İnsan Hakları Derneği, 2020).

Yeni anayasanın kabulünden sonra, siyasi partilerin yeniden yapılandırılması sürecine girilmiştir. 24 Nisan 1983 tarihinde yeni Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiş ve eski parti liderlerine 10 yıl siyaset yasağı getirilmiştir. Yeni partilerin kurulmasına 16 Mayıs'ta izin verilmiş, ancak bu partilerin MGK tarafından onaylanması zorunlu tutulmuştur. Devlet memurları ve öğrencilerin parti üyesi olmaları yasaklanmış, partilerin kadın ve gençlik kolları kurmaları engellenmiştir (Kızılloluk, 2011, s. 118; Zürcher, 1998, s. 410). Ayrıca, etnik ve dini temelli siyaset yapılması ve Kürtçe gibi dillerin kullanımı yasaklanmıştır. Seçim sistemine %10'luk ülke barajı getirilerek küçük ve marjinal ideolojik tabanlı partilerin meclise girmelerinin önüne geçilmiştir (Akgün, 2002, s. 44).

MGK, Türkiye'de Amerika modeli bir ikili parti sistemini tesis etmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla, merkez sağ ve merkez sol partilerden oluşan bir siyasal yapı tasarlanmıştır. Ancak, Türkiye siyasi partiler literatüründe *Muvazalı Partiler* olarak adlandırılan sadece üç partinin seçimlere katılmasına izin vermiştir. Bunlardan ilki, 12 Eylül darbe yönetiminin açık desteğini alan ve "devlet partisi" olarak nitelendirilen Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'dir. Emekli Orgeneral Turgut Sunalp liderliğinde kurulan MDP, merkez sağ siyasi çizgide konumlandırılmış ve MGK tarafından seçimleri kazanarak iktidara geleceği öngörülmüştür. İkinci parti, darbe yönetiminin "ortanın solu" olarak tanımladığı ve mecliste ana muhalefet rolü üstlenmesi beklenen Halkçı Parti (HP)'dir. Eski bir bürokrat olan Necdet Calp'ın önderliğindeki HP, merkez sol bir siyasi hat izlemiştir. Üçüncü parti ise, devleti millete hizmet eden bir aygıt olarak gören ve dönemin ekonomik politikalarının mimarı olarak bilinen teknokrat Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP)'dir. MGK tarafından Özal'ın partisinin halktan yeterli desteği alarak ordunun tercih ettiği siyasi sonucu değiştiremeyeceği varsayımıyla, bu partinin seçimlere katılmasına izin verilmiştir (Sayarı, 2002, ss. 15-16).

Generaller, Sunalp ve Calp'ın 12 Eylül rejiminin felsefesine bağlı kalacak yeni bir siyasi neslin temsilcileri olacağını öngörmüştü. Özal'ın ise siyasi açıdan önemsiz bir partinin başında kalmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Özal'ın 1977 yılında İslamcı Milli Selamet Partisi'nden aday olmasına rağmen seçilememesi, onu generallerin gözünde başarısız bir politikacı konumuna düşürmüştür. Eğer seçilmiş olsaydı, muhtemelen veto edilebilirdi. Ancak, Özal'ın ekonomi politikalarına

yönelik Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen destek ve müdahale, onun bu durumdan kurtulmasını sağlamıştır (Ahmad, 2006, s. 200). Ancak seçimlerde ANAP beklenmedik bir şekilde galip gelmiştir.

Sonuç olarak, *12 Eylül Darbesi*, Türkiye'nin siyasi yapısını kökten değiştirmiş, otoriter bir anayasa ve yeni bir parti sistemi inşa edilmiştir. Bu süreçte siyasal hak ve özgürlükler kısıtlanmış, askeri vesayet güçlendirilmiş ve sivil yönetimin yeniden inşası için adımlar atılmıştır. Türkiye'de demokrasi ve temsiliyet tartışmalarının iyice alevlenmesine neden olan bu sürecin akabinde gerçekleştirilen 1983 seçimleri, bu dönüşüm sürecinin önemli bir aşaması olmuş ve ANAP'ın zaferiyle birlikte yeni bir siyasi dönem başlamıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Temsili demokrasilerde yönetim biçiminin demokratik yapısını anlama açısından seçmen eğilimi ve siyasal temsil mevzuları önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bu çalışmada “seçmen eğilimi” ve siyasal alandaki “temsiliyet”, Diyarbakır ili özelinde tartışılmıştır. Bilhassa araştırmanın odak noktası olarak Diyarbakır'ın seçilmesi kentin, coğrafi, kültürel, etnik ve inançsal yapısıyla hem Türkiye hem de Ortadoğu siyaseti açısından stratejik bir öneme sahip olmasıdır. Bu bağlamda, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası gerçekleşen ilk genel seçim olan 1983 seçimleri, Diyarbakır'daki seçmen eğilimleri ve siyasal temsil düzeyi açısından analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, söz konusu seçimde Diyarbakır'da seçmen eğiliminin ne yönde olduğunu, ilçeler düzeyindeki benzerlik ve farklılıkları ve seçmenlerin mecliste ne ölçüde temsil edildiğini ortaya koymaktır.

Çalışma, ağırlıklı olarak doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Yüksek Seçim Kurulu (YSK), Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) arşivleri ve Resmî Gazete gibi Resmî kaynaklardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Seçim sonuçları, milletvekili profilleri, meclis tutanakları, partilerin parti programları ve seçim kampanyalarına ilişkin materyaller (dönemin gazeteleri) incelenmiştir. Araştırma verileri, SPSS aracılığıyla istatistiksel analizlere tabi tutulmuş; ArcGIS yazılımı kullanılarak tematik bölgesel haritalama yoluyla coğrafi olarak görselleştirilmiştir. Bu doğrultuda, seçmen eğilimleri ile temsil düzeyi karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada, 1983 seçimlerinde Diyarbakır'da partilerin aldıkları oy oranları, seçmen katılım oranları ve milletvekili profilleri ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiştir. Ayrıca, seçim sisteminin temsilde adalet ve yönetimde istikrar bağlamında seçmen temsiliğini nasıl etkilediği tartışılmış; aşkın ve eksik temsil

oranları hesaplanmış, seçim barajları ile seçim çevrelerinin daraltılması gibi unsurların siyasal temsil üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Kısacası, Diyarbakır seçim çevresiyle sınırlı olan bu çalışma, Diyarbakır'ın siyasal dinamiklerini seçmen eğilimi ve temsil düzeyi üzerinden analiz ederek, bölgenin siyasal yapısına dair kapsamlı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulguların, Türkiye'deki temsili demokrasi ve seçim sistemlerinin bölgesel etkilerini anlamak açısından önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma Bulguları ve Değerlendirme

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Türkiye'de siyasi hayat, askeri yönetimin belirlediği kurallar çerçevesinde yeniden şekillendirilmiştir. Bu süreçte, 6 Kasım 1983 genel seçimleri, 1982 Anayasası, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ve 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu gibi yasal düzenlemelerin belirlediği çerçevede gerçekleştirilmiştir. Bu yeni anayasal düzenlemeler, Türklük dışındaki etnik kimlikler üzerinden siyaset yapılmasını, kamusal alanda Kürtçe gibi azınlık dillerinin kullanımını ve dini veya sosyalist hedefler güden partilerin kurulmasını yasaklamıştır. Bu kısıtlamalar, darbe sonrası siyasi mühendislik projesinin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır.

Koalisyon hükümetlerinin yol açtığı istikrarsızlığı önlemek ve bölgesel partilerin meclise girmesini engellemek amacıyla 1983 seçimleri öncesinde, seçim sisteminde de önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu doğrultuda, "yönetimde istikrar" ilkesi ön plana çıkarılmış ve %10 ülke barajlı ve seçim çevresi barajlı (çift barajlı d'Hondt) nispi temsil sistemi benimsenmiştir. Bu sistem, bir önceki seçimlerde uygulanan barajsız d'Hondt sisteminin yerine getirilmiş ve seçim çevreleri, illerin çıkaracağı milletvekili sayılarına göre belirlenmiştir. Milletvekili sayısı yedi olan iller bir seçim bölgesi olarak kabul edilirken, daha fazla milletvekili çıkaracak iller birden fazla seçim çevresine bölünmüştür. Bu yöntemle, toplamda 83 seçim çevresi oluşturulmuştur. Ayrıca, 1982 Anayasası ile Cumhuriyet Senatosu kaldırılmış ve genel seçimlerin beş yılda bir yapılması hükmü getirilmiştir. Millet Meclisi üye sayısı da 450'den 400'e düşürülmüştür (TÜİK, 2012, s. XIII). 1960 darbesi sonrasında belirlenen seçmen yaşı 21 ve milletvekili seçilebilme yaşı 30 gibi kurallar, 1983 seçimlerinde de korunmuştur. Seçmen nezdinde seçimlere katılım zorunlu hale getirilmiştir.

Türkiye'de 1980'lerde yaşanan söz konusu siyasi dönüşümler, seçim sistemindeki değişikliklerle birlikte siyasi partilerin kampanya stratejilerinde de önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, seçim kampanyaları geleneksel mitinglerden farklı bir hal alarak daha profesyonel bir yapıya bürünmüştür.

Özellikle Turgut Özal liderliğindeki ANAP, kampanyalarını yürütmek için profesyonel reklam şirketlerinden destek almış ve bu durum, siyasal reklamcılığın bir sektör haline gelmesine öncülük etmiştir (Alkan, 1998, s. 59). Bu gelişme, Türkiye siyasi tarihinde seçim kampanyaları için önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir.

MDP, kurulduğu andan itibaren "devlet partisi" olarak nitelendirilmiş ve bu kimliğini seçim kampanyaları boyunca sürekli vurgulamıştır. Parti genel başkanı Turgut Sunalp, MDP'nin devlet desteği aldığını açık bir şekilde ifade etmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren de çeşitli konuşmalarında MDP'yi desteklediğini belirterek, partinin oyların toplanması ve istikrarın sağlanması açısından önemli bir rol oynayacağını dile getirmiştir (Sarıbay, 2001, s. 68). MDP, parti programının birinci maddesinde partinin amacının "hareket noktalarımız Atatürk Milliyetçiliği ve Demokrasi, dayanağımız Anayasa, uygulama sistemimiz 12 Eylül felsefesi ve hedefimiz, bu çerçevede içinde muasır medeniyet çizgisine ulaşmaktır" olduğunu ifade etmiştir (MDP Programı, 1983, s. 3). Bu durum, partinin hem geleneksel değerlere hem de darbenin siyasi felsefesine uyum sağlama çabasını yansıtmaktadır.

MDP, seçim kampanyalarını 67 il ve 500 ilçede teşkilatlanarak yürütmüş (Cumhuriyet Gazetesi Siyaset Eki, 29 Ağustos 1983, s. 1) ve "Horozumuz ötecek, bacalar tütecek" sloganıyla seçmenlerin karşısına çıkmıştır (Milliyet, 9 Eylül 1983, s. 1). Parti genel başkanı Sunalp, yaptığı seçim gezilerinde parti programının yanı sıra, devlet partisi kimliğini ön plana çıkaran söylemlerde bulunmuştur. Örneğin, 18 Ekim 1983 tarihinde Trabzon'da yaptığı konuşmada, "6 Kasım'da sizlerin devletin yanında yer alacağınızdan eminim. Partimiz etrafında sizin birleşeceğinize eminim" ifadeleriyle MDP'nin devletle olan bağına vurgulamıştır (Cumhuriyet, 20 Ekim 1983, s. 6). Benzer şekilde, 26 Ekim'de Erzurum'da yaptığı konuşmada, komünizm tehlikesine dikkat çekerek, "tak, tak, tak yapıp mührü üç partiye atmayın" sözleriyle seçmenleri tepkisel oy vermemeleri konusunda uyarmıştır (Cumhuriyet, 27 Ekim 1983, s. 6). Sunalp, 27 Ekim'de Elâzığ'da yaptığı konuşmada ise, "Bu seçimlerde oy verme oranı düşerse bunu devlete karşı bir hareket olarak kabul ederim" diyerek, seçmenleri oy kullanmaya teşvik etmiştir (Milliyet, 28 Ekim 1983, s. 3). Ayrıca, Sunalp'ın Urfa'da yaptığı konuşmada, "Size şunu vaat ediyorum, her sabah kalktığınızda kendinizi daha güvende hissedeceksiniz" ifadesiyle güvenlik vaadinde bulunması, partinin seçmenlerin temel kaygılarına hitap etme stratejisini yansıtmaktadır (Cumhuriyet, 29 Ekim 1983, s. 6).

MDP, Diyarbakır'dan yedi milletvekili adayıyla seçimlere katılmış ve aday listesinde, darbe sonrası oluşturulan Danışma Meclisi üyelerinden tanınmış

isimlere yer vermiştir. Bu isimler arasında, MDP'nin kurucu üyelerinden ve Danışma Meclisi üyesi Ahmet Sarp birinci sırada, Necdet Gebeloğlu dördüncü sırada ve Mehmet Hazer altıncı sırada yer almıştır (bknz: T.C. Resmî Gazetesi, 18181 sayılı, 4 Ekim 1983). Bu aday listesi, partinin mevcut siyasi yapıyla olan bağı ve devlet destekli kimliğini pekiştirmiştir.

Seçimlere katılan HP ise kendisini sosyal adalet ilkelerine bağlı, çalışanların yaşam standartlarını yükseltmeyi hedefleyen, devletçi ekonomi politikalarını benimseyen ve özgürlükçü parlamenter demokrasiyi savunan bir sosyal demokrat parti olarak tanımlamıştır. Parti programında, kalkınma sürecinde devlet müdahalesine ağırlık veren karma ekonomi modelini benimsediğini belirten HP, ülke kaynaklarının bölgeler arasında dengeli bir şekilde dağıtılmasını, fırsat eşitliğinin sağlanmasını ve Doğu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ekonomik olarak ülke ekonomisiyle bütünleştirilmesini temel hedefleri arasında saymıştır (HP Programı, 1983, ss. 4-10). Bu politikalar hem parti programında hem de parti liderlerinin halka yönelik konuşmalarında sıklıkla vurgulanmıştır.

HP, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından oluşturulan sınırlı çok parti modelinde, sosyal demokrat seçmen tabanını bir araya getirme ve "ortanın solu" işlevi görme amacıyla kurulmuştur. Ancak, partinin kuruluş sürecinde isim listelerinin askeri yönetim tarafından veto edilmesi, parti içinde ve dışında memnuniyetsizliklere yol açmıştır. Ayrıca, parti liderlerinin sık sık MGK ile istişarelerde bulunması, HP'nin "icazetli parti" olarak algılanmasına neden olmuş ve bu durum partinin meşruiyetini zedeleyen bir faktör haline gelmiştir (Sarıbay, 2001, s. 71).

HP, 48 il ve 241 ilçede teşkilatlanarak seçim kampanyalarını başlatmış (Cumhuriyet Gazetesi Siyaset Eki, 29 Ağustos 1983, s. 1), aday listesinde farklı meslek gruplarından isimlerin yer aldığı Diyarbakır'dan altı milletvekili adayıyla seçimlere katılmış (bknz. T.C. Resmî Gazetesi, 18181 sayılı, 4 Ekim 1983) ve kampanya sürecinde bazı öne çıkan söylemlerle dikkat çekmiştir. Parti genel başkanı Necdet Calp, HP'yi "işçinin, emeklinin, memurun, köylünün, dar gelirlinin, dul ve yetimin partisi" olarak tanımlamış (Cumhuriyet, 11 Ekim 1983, s. 6) ve partinin iktidara gelmesini "halkın iktidara gelmesi" olarak vurgulamıştır. Partinin seçim sloganı olan "Halkçı parti, halkçı iktidar" (Milliyet, 9 Eylül 1983, s. 1) da bu anlayışı yansıtmaktadır. Sunalp gibi Calp da seçim kampanyaları sırasında yaptığı konuşmalarda, örneğin 19 Ekim'deki Diyarbakır mitinginde, bazı kesimlerin halkı oy kullanmamaya veya geçersiz oy kullanmaya teşvik ettiğini eleştirmiş (Cumhuriyet, 20 Ekim 1983, s. 1) ve "Ananızın ak sütü gibi helal oylarınızla

demokrasiyi ayağa kaldırın" ifadesiyle seçmenleri geçerli oy kullanmaya çağırmıştır (Cumhuriyet, 5 Kasım 1983, s. 7).

HP, iktidara gelmesi durumunda "fikir suçlarını kapsayan kısmi bir af" çıkaracağını vaat etmiş (Milliyet, 28 Ekim 1983, s. 3) ve bölgeler arası kalkınmışlık farklarını gidermeye yönelik politikalarını sık sık gündeme getirmiştir. Özellikle Doğu Anadolu'nun geri kalmışlık sorununa dikkat çeken Calp, "Doğunun geri kalmışlık çemberini kıracağız" sözleriyle bu bölgedeki seçmenlere bir nevi umut vaat etmiştir (Milliyet, 25 Ekim 1983, s. 3). Bunun yanı sıra, 25 Ekim'de Karşılara hitaben yaptığı konuşmasında "Biliyoruz ki, 12 Eylül öncesindeki dönemde bir kaos yaşanmıştır. Bu dönemin, terör ve kargaşasının yeniden yaşanmasına asla izin vermeyeceğiz. Mal ve can güvenliğinin devamının sağlanmasına büyük görev ve sorumluluk anlayışı içinde çalışacağız" ifadesiyle 12 Eylül öncesi dönemde yaşanan kaos ve terör ortamının bir daha yaşanmaması gerektiğini vurgulamış, mal ve can güvenliğinin sağlanmasına yönelik taahhütlerde bulunmuştur (Cumhuriyet, 26 Ekim 1983, s. 6).

Turgut Özal liderliğindeki ANAP, kuruluş sürecinde kamuoyunun pek tanımadığı isimlerden oluşan bir kadroyla öne çıkmıştır. Bu strateji, partinin mevcut siyasi partilerin devamı olmadığını vurgularken, aynı zamanda genç ve dinamik bir yapılanmayla yeni bir siyasi enerjiyi temsil etme amacını taşımıştır. Özal, yaptığı konuşmalarda ANAP'ı "milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini benimseyen" bir parti olarak tanımlamıştır. Ayrıca, partisini, açıkça ifade etmese de dönemin önde gelen siyasi eğilimlerini (CHP, AP, MSP ve MHP) birleştirici bir platform olarak sunmuştur (Ahmad, 2006, ss. 199-200; Yücel, 2006, s. 57). Bu yaklaşım, ANAP'ın farklı siyasi kesimlerden destek almasının önünü açmıştır. Özal, bir teknokrat olarak, partisinin ekonomik programını diğer partilerden net bir şekilde ayırmaya çalışmıştır. Ona göre devlet, millete hizmet eden bir aygıt olarak tanımlanırken, yurttaşlar ise ekonomik açıdan rasyonel, aktif ve girişimci bireyler olarak görülmüştür. Bu anlayışın, ANAP'ın ekonomik girişimciliği teşvik eden, bürokratik engelleri azaltan ve yerel yönetimleri güçlendiren politikalarının temsilcisi gibi görünmesinde etkin bir rol oynadığı söylenilebilir (Sarıbay, 2001, ss. 69-70; Yayla, 2005, s. 585). "Partinin amblemi olan bal petekleriyle donatılmış Türkiye haritası üzerindeki balarısı", bu çalışkanlık ve kalkınma vurgusunu simgesel olarak desteklemiştir (Yücel, 2007, s. 57).

ANAP, kısa sürede tüm illerde ve 454 ilçede teşkilatlanarak seçim kampanyalarına başlamıştır (bknz. T.C. Resmî Gazetesi, 18181 sayılı, 4 Ekim 1983). Parti programında ve seçim kampanyalarında öncelikli olarak ekonomik kalkınma, refahın yaygınlaştırılması, sosyal adalet ve fırsat eşitliği ilkeleri ön plana

çıkarılmıştır. Özal, partisini "milliyetçi ve muhafazakâr" olarak nitelendirirken, liberal ekonomi modelini savunmuş ve ülkeye döviz girişini sağlamak için ihracata ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, yabancı sermayenin teşviki, köprü ve baraj inşaları gibi projelerle işsizliğe çözüm bulunacağını, özellikle bu projelerin hayata geçirilmesiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki ekonomik sorunların aşılabileceğini belirtmiştir. Özal, 12 Eylül darbesinin sağladığı huzur ortamının kalıcı olması gerektiğini de sık sık dile getirmiştir (TBMM Kütüphanesi, 2014). ANAP'ın seçim stratejisinin bir diğer önemli unsuru, tanınmış siyasetçiler yerine alanlarında uzman ve iş bitirici isimlere yer veren bir kadro oluşturmaya ve bunu sıklıkla dile getirmesiydi. Özal, bu durumu Van ve Kütahya'daki konuşmalarında da açıkça ifade etmiştir. Van'da yaptığı bir konuşmada, "Biz ismi meşhur, kendisinden iş gelmeyen adamları değil, genç dinamik kadroları sizin yardımınızla memleket yönetimine getiriyoruz" demiştir (Cumhuriyet, 18 Ekim 1983). Benzer şekilde, 26 Ekim'de Kütahya'da yaptığı bir konuşmada, "Bugüne kadar ekiple çalıştı dediler, bizde meşhur adam yok. Fakat iş bilen adam var, iş bitiren var, bizde mesleği milletvekili olan yok... bu memleketin dertlerini biliyoruz" ifadeleriyle kadrosunun diğer partilerden daha güçlü olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 27 Ekim 1983).

ANAP, Diyarbakır'dan daha önce tanınırlığı olmayan beş ismi milletvekili adayı olarak göstermiştir (bkz: T.C. Resmî Gazetesi, 18181 sayılı, 4 Ekim 1983). Bu durum, partinin geleneksel siyasi figürlerden uzak durma ve yeni bir siyasi anlayışı temsil etme stratejisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, ANAP'ın 1983 seçim kampanyası, ekonomik kalkınma, sosyal adalet ve genç dinamik kadrolar üzerine odaklanan bir söylemle şekillenmiştir.

Tablo 1

1983 Genel Seçimlerinde Partilerin Türkiye Geneli ile Diyarbakır Özelinde Aldıkları Oy Dağılımlarının Karşılaştırılması ve Meclisteki Temsil Oranları

	Diyarbakır	Türkiye	Diyarbakır Milletvekili Sayısı	Türkiye Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı %	Aşkın veya Eksik Temsil Oranı %
Kayıtlı seçmen sayısı	239.802	19.767.366				
Oy kullanan sayısı	198.232	18.238.362				
Katılım oranı	%82,7	%92,3				
Geçerli oy sayısı	179.019	17.351.510				
Geçersiz oy sayısı	19.213	886.852				
HP	%42	%30,5	3	117	%29,3	%-1,2
ANAP	%32,7	%45,1	2	211	%52,9	%7,8
MDP	%25,3	%23,3	2	71	%17,8	%-5,5
Toplam			7	399	100	

Not: ANAP'ın aday listesinde yaşanan isim eksikliği nedeniyle Bingöl'den 3 milletvekili yerine yalnızca 2 milletvekili seçilebilmiştir. Bu durum, TBMM'ye 400 milletvekili yerine 399 milletvekilinin seçilmesiyle sonuçlanmıştır. (YSK, 1983).

1983 yılında gerçekleştirilen ve katılımın zorunlu olduğu genel seçimlerde, ülke genelinde %92,3 gibi yüksek bir seçmen katılım oranı kaydedilmiştir. Ancak Diyarbakır seçim çevresinde bu oran %82,7 olarak gerçekleşmiş, ülke ortalamasının altında kalmıştır. Seçmenlerin bir kısmının oy kullanma süreci hakkında yeterince bilgilendirilmemesi, okuma yazma bilmeme gibi eğitim eksiklikleri veya siyasi tepkilerini ifade etme amacıyla geçersiz oy kullanmaları, bu durumun önemli nedenleri arasında gösterilebilir. Nitekim 1980 nüfus sayımı verilerine göre Diyarbakır'da okuma yazma bilmeyenlerin oranı %58,8 gibi oldukça yüksek bir düzeydedir (DİE, 1982). Bu bağlamda, Diyarbakır'da 19.213 seçmenin geçersiz oy kullanması, kısmen eğitim düzeyinin düşüklüğüne, kısmen de katılımın zorunlu olmasına bağlanabilir. Özellikle, hiçbir partiye oy vermek istemeyen seçmenlerin, katılım zorunluluğu nedeniyle sandığa gitmek durumunda kalmaları, geçersiz oy kullanma eğilimini artıran bir faktör olarak

değerlendirilebilir. Ayrıca, seçim kampanyaları sırasında örneğin, Sunalp'ın, oy verme oranının düşmesinin devlete karşı bir tepki olarak değerlendirileceğine yönelik açıklaması ve Calp'ın seçmenlere geçerli oy kullanma çağrısında bulunması, seçmenlerin sandık başına gitme sürecinde kısmen etkili olmuştur denilebilir (Tablo 1).

Bu seçimlerde, parti çoğulculuğu ilkesine dayalı bir seçim sistemi uygulanmış ve ülke genelinde seçmen eğilimi büyük ölçüde 12 Eylül yönetiminin desteklemediği ANAP'ın lehine şekillenmiştir. ANAP, %45,1 oy oranıyla 211 milletvekili çıkarmış ve mecliste %52,9'luk bir temsil gücü elde etmiştir. Ana muhalefet partisi olarak tasarlanan HP ise %30,5 oy oranıyla 117 milletvekili çıkarmış ve mecliste %29,3'lük bir temsil oranına ulaşmıştır. Buna karşılık, Kenan Evren ve 12 Eylül darbe yönetimi tarafından doğrudan desteklenen ve dönemin Başbakanı Bülent Ulusu'nun da aralarında bulunduğu birçok bakanın milletvekili adayı olarak yer aldığı MDP, beklenenin aksine en düşük oy oranını almıştır. MDP, seçmenlerin yalnızca %23,3'ünün desteğini alabilmiş ve 71 milletvekili çıkararak mecliste %17,8'lik bir temsil gücü elde etmiştir (Tablo 1).

Seçim sonuçları, çift barajlı d'Hondt seçim sisteminin partilerin temsil oranları üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermektedir. Bu sistemin bir sonucu olarak ANAP, %7,8'lik bir aşkın temsil oranına ulaşmış ve avantajlı bir konum elde etmiştir. Buna karşılık, HP ve MDP gibi partiler ise eksik temsil sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. HP'nin eksik temsil oranı %-1,2 iken, MDP'nin eksik temsil oranı %-5,5 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, seçim sisteminin partiler arasındaki temsil adaleti üzerinde yarattığı eşitsizlikleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Tablo 1).

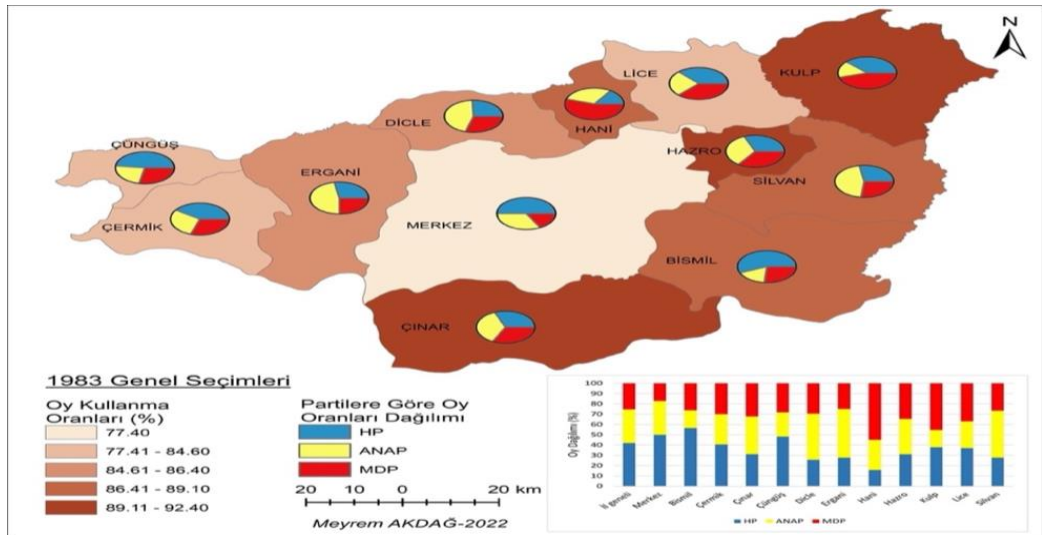
1983 genel seçimlerinde Diyarbakır seçim çevresi, ülke genelindeki siyasi eğilimden belirgin bir şekilde farklılaşan bir tablo ortaya koymuştur. 1980 Darbesi'nin siyasal ve toplumsal etkilerinin en yoğun hissedildiği bölgelerden biri olan Diyarbakır'da, seçmenlerin %42'si HP'ye oy vererek bu partiyi birinci sıraya taşımıştır. Bu sonuçla HP, Diyarbakır'dan üç milletvekili çıkarmayı başarmıştır (Tablo 1). Bu durum, özellikle 1970'lerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (1973'te %30,4 ve 1977'de %34,8 oy oranıyla Diyarbakır'da birinci parti olmuştur) güçlü olduğu bölgede, sol siyasi eğilimin devam ettiğini göstermektedir. HP'nin bu başarısı, büyük ölçüde CHP'nin geleneksel seçmen tabanının bu partiye kaymasıyla ilişkilendirilebileceği gibi hem seçim kampanyaları süresince hem de parti programında Doğu ve Güneydoğu'nun ekonomik kalkınmasına yönelik açıkladığı politikayla ve de "fikir suçlarını kapsayan kısmi bir af" getireceklerini vaat etmeleriyle de ilişkilendirilebilir.

MGK'nın öngördüğü sınırlı çok parti modelinde, HP'nin sosyal demokrat seçmen tabanına hitap etmesi bekleniyordu. Diyarbakır'da bu beklenti büyük ölçüde karşılık bulmuş, CHP'nin geleneksel oyları önemli ölçüde HP'ye kaymıştır. Ayrıca, bu dönemde Kürt siyasal hareketinin yükselişe geçtiği ve PKK'nın şiddet eylemlerinin arttığı yönündeki yaygın kanaate rağmen, Diyarbakır seçmeninin oy verme davranışı, bu hareketin henüz seçmen eğilimleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymasından önem arz etmektedir. Bu sonuç, bölgedeki siyasal dinamiklerin farklı bir seyir izlediğine işaret etmektedir.

Bu seçim çevresinden ikinci en yüksek oyu alan parti %32,7 oy oranıyla ANAP olmuş ve iki milletvekili çıkarmıştır. Bu sonuç, ANAP'ın ülke genelindeki başarısının bölgede de kısmen yansıdığını ancak merkez sağ siyasetinin burada sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, MDP, Diyarbakır'da %25,3 oy oranıyla üçüncü parti olmuş ve iki milletvekili çıkarmıştır (Tablo 1). MDP'nin bu bölgede Türkiye ortalamasının üzerinde bir seçmen desteği alması dikkat çekicidir. 1983 genel seçim sonuçları, Diyarbakır seçmenin siyasi tercihlerinin ülke ortalamasından farklılaştığını ve bölgenin kendine özgü dinamiklerinin seçim sonuçları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Harita 1

1983 Yılı Diyarbakır İli Seçim Haritası: İlçe Bazında Seçim Sonuçları

Kaynak: ArcGIS yazılımı kullanılarak tarafımca hazırlanmıştır.

Diyarbakır seçim çevresine ilişkin ilçe düzeyindeki seçim sonuçları analiz edildiğinde hem seçimlere katılım oranları hem de siyasi partilerin aldıkları oy

oranları açısından belirgin farklılıkların olduğu gözlemlenmektedir. Katılım oranları incelendiğinde, en yüksek oranlar sırasıyla Hazro (%92,4), Çınar (%92) ve Kulp (%91,1) ilçelerinde kaydedilirken, en düşük katılım oranı ise merkez ilçede (%77,4) gerçekleşmiştir (Harita 1). Bu durum, kentsel ve kırsal bölgelerdeki siyasi tercihlerin farklılaştığını göstermektedir.

Partilerin oy dağılımlarına bakıldığında, Bismil ilçesinde sol eğilimin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bismil seçmenin %56,5'i HP'ye oy vermiştir. Buna karşılık, ANAP, bu ilçede sadece %17,2 oranında destek bulabilmiştir. Merkez ilçede ise geçerli oyların yarısı HP'ye, %32,8'i ise ANAP'a gitmiştir. HP'nin birinci parti olarak öne çıktığı bir diğer ilçe Çermik'tir. Bu ilçede seçmenlerin %40,5'i milletvekili aday listesinde Çermikli olan Şeyhmus Bahçeci'nin de yer aldığı HP'ye oy vermiştir. Coğrafi olarak Çermik'e yakın konumda bulunan Çüngüş ilçesinde de benzer bir eğilim gözlemlenmiş olup, geçerli oyların %48,1'i HP'ye verilmiştir (Harita 1).

Kendilerini sağ siyasi çizgide konumlandıran ANAP ve MDP ilçe düzeyindeki oy dağılımları incelendiğinde, Bismil hariç tüm ilçelerde sağ eğilimin daha baskın olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle ANAP, MGK tarafından oluşturulması hedeflenen parti sistemine karşıt bir eğilim sergileyen ilçelerde önemli bir destek bulmuştur. Bu ilçeler arasında Ergani (%47,4), Silvan (%45,6), Dicle (%44,8) ve Çınar (%36,6) öne çıkmaktadır. MDP ise Ergani ve Silvan seçmenlerince üçüncü sırada desteklenen parti olmuştur. Bununla birlikte, Çınar ilçesinde Şeyh kökenli bir aileden gelen Mahmut Altunakar'a listesinde birinci sırada yer veren MDP, %32,3'lük bir oy oranıyla ikinci en yüksek desteği alan parti konumuna yükselmiştir. MDP, Hani (%55), Kulp (%45,4), Lice (%37,1) ve Hazro (%34,6) ilçelerinde birinci parti olarak öne çıkmıştır. Özellikle Lice ilçesinde, ikinci sıradan milletvekili adaylığı Liceli Ahmet Sarp'ın da listesinde bulunduğu MDP ve HP birbirine çok yakın oy oranları elde etmiştir (MDP: %37,1; HP: %37) (Harita 1). Bu bulgular, siyasi tercihlerin yalnızca ideolojik eğilimlerle değil, aynı zamanda yerel bağlamlarla da şekillendiğine işaret etmektedir.

Tablo 2

1983 Yılı Diyarbakır Milletvekillerinin Seçilme Sıralarına Göre Sosyo-Demografik Profili

Ad Soyad	Yaş	Eğitim	Parti	Doğum yeri	İç dinamik	Meslek	Dil
Mahmut Altunakar	57	yüksek lisans	MDP	Diyarbakır / Çınar	şeyh kökenli	MDP kurucu üyesi, serbest ticaret, çiftçi	ingilizce arapça
Şeyhmus Bahçeci	32	lisans	HP	Diyarbakır / Çermik		serbest ticaret muhasebeci, mali müşavir	ingilizce
Özgür Barutçu	49	lisans	ANAP	Diyarbakır		avukat	bilgi yok
Cevdet Karakurt	33	lisans	ANAP	Diyarbakır		serbest ticaret çiftçi, maliye	bilgi yok
Kadir Narin	42	lise ve dengi okul	HP	Diyarbakır / Kulp		sendikacı, işçi	bilgi yok
Hayrettin Ozansoy	68	lisans	HP	Kütahya		hukukçu	ingilizce fransızca
Ahmet Sarp	52	yüksek lisans	MDP	Diyarbakır / Lice		inşaat mühendisi	ingilizce fransızca

Kaynak: (TBMM Albümü, 2010)

Bu seçimlerde Diyarbakır seçim çevresinden toplam yedi milletvekili meclise girmiştir. Meclise giren milletvekillerinin sosyal profillerine ilişkin analizler, bu kişilerin demografik ve eğitimsel özelliklerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda Milletvekillerinin yaş ortalaması 48 olup, eğitim düzeyleri açısından büyük çoğunluğu lisans ve yüksek lisans mezunlarından (6 kişi) oluşmaktadır. Yalnızca bir milletvekili lise veya dengi okul mezunudur. Milletvekillerinin altısı Diyarbakır doğumludur. Bu durum, temsilcilerin büyük ölçüde yerel kökenli olduğunu göstermektedir. Yarı-feodal ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde, milletvekillerinden yalnızca birinin şeyh kökenli bir aileye mensup olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında Türkçe dışındaki etnik dillerin konuşulması ve yazılı olarak ifade edilmesi yasaklandığı için, milletvekillerinin bölgede yaygın olarak konuşulan Kürtçe ve Zazaca gibi dilleri

bilip bilmedikleri sorgulanamamıştır. Bu durum, söz konusu dillerin milletvekilleri tarafından kullanılıyor olsa bile, TBMM'ye sunulan özgeçmişlerde bu bilginin yer almaması ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Farklı meslek gruplarından olan milletvekillerin ağırlıklı olarak konuştuğu ikinci dil İngilizcedir (Tablo 2).

Bu bulgular, söz konusu seçim döneminde Diyarbakır'dan seçilen milletvekillerinin sosyal ve demografik profillerine ilişkin önemli ipuçları sunarken, aynı zamanda dönemin siyasi ve toplumsal koşullarının temsil biçimleri üzerindeki etkisini de ortaya koyması açısından önemlidir.

Tablo 3

17. Dönem Diyarbakır Milletvekillerinin Yasama Faaliyetleri

PARTİ	AD SOYAD	A	B	C	Ç	D	E	F	G	Ğ	H
ANAP	Özgür Barutçu	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0
ANAP	Cevdet Karakurt	0	1	0	0	0	0	0	3	0	0
HP	Şeyhmus Bağçeci	0	0	0	12	5	0	0	6	0	0
HP	Kadir Narin	0	0	0	25	14	0	0	17	2	0
HP	Hayrettin Ozansoy	0	0	0	0	0	0	0	4	4	0
MDP	Mahmut Altunakar	3	3	0	34	13	14	2	45	14	2
MDP	Ahmet Sarp	0	0	0	1	0	1	0	16	0	0
Toplam		3	4	0	72	32	15	2	94	18	2

Not: Tabloda A-H aralığında yer alan her bir harf kategorisi, farklı değişkenleri temsil etmek üzere kullanılmıştır. Bu kategoriler şu şekilde tanımlanmaktadır: A: İlk imza sahibi olunan kanun tekliflerinin sayısı; B: İmzası bulunan kanun tekliflerinin sayısı; C: Diyarbakır ile ilgili kanun tekliflerinin sayısı; Ç: Tüm soru ve araştırma önergelerinin sayısı; D: Diyarbakır ile ilgili önergelerin sayısı; E: Gündem dışı yapılan konuşmaların sayısı; F: Diyarbakır ile ilgili gündem dışı konuşmaların sayısı; G: Söz alma sayısı; Ğ: Diyarbakır ile ilgili söz alma sayısı; H: Yasalaşan kanun tekliflerinin sayısı. Kaynak: (TBMM 17. Dönem Meclis Tutanakları)

17. Dönem Diyarbakır Milletvekillerinin meclis faaliyetlerine ilişkin yapılan inceleme, Diyarbakır ile ilgili herhangi bir kanun teklifinin meclise sunulmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Diyarbakır'a dair toplam 32 önerge meclise sunulmuş ve meclis kürsüsünde Diyarbakır ile ilgili konuların ele alınması amacıyla 18 kez söz alınmıştır. Partiler ve milletvekilleri bazında yapılan analizler, iktidar partisi konumundaki ANAP listelerinden seçilen iki milletvekilinin Diyarbakır'a ilişkin herhangi bir meclis faaliyetinde bulunmadığını göstermektedir. Buna karşılık, muhalefet partileri olan MDP ve HP Diyarbakır milletvekillerinin, yasama

sürecinde görece daha etkin bir rol oynadığı gözlemlenmiştir. Özellikle, şeyh kökenli bir aileye mensup MDP milletvekili Mahmut Altunakar ile HP'den Kadir Narin'in, diğer milletvekillerine kıyasla daha yoğun bir meclis faaliyeti gerçekleştirdiği tespit edilmiştir (Tablo 3).

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'nin demokratikleşme sürecindeki kritik bir kırılma noktasını teşkil eden 1983 genel seçimlerini, Ortadoğu'nun siyasal coğrafyasında kritik bir konuma sahip olan Diyarbakır özelinde inceleyerek; modern devletlerde normatif bir ideal olarak benimsenen temsili demokrasi modelinin, Türkiye'nin siyasal pratiğiyle ne derece uyumlu olduğunu sistematik bir biçimde analiz etmektedir. Araştırma, seçim sisteminin temsil yetkinliği üzerindeki etkileri, milletvekillerinin yasama faaliyetlerinin temsil kapasitesi, askeri müdahalenin siyasal sonuçlara yön veren yapısal belirleyiciliği ve bölgesel dinamiklerin seçmen davranışına etkisi gibi çok katmanlı bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Temsili demokrasilerde seçimler, yurttaşların siyasal iradelerini kurumsal yönetime aktarmalarını sağlayan temel meşruiyet mekanizmasıdır. Bu bağlamda, seçimlerin düzenli aralıklarla, şeffaf ve eşit katılım ilkelerine uygun biçimde gerçekleştirilmesi kadar, uygulanan seçim sistemlerinin de temsilde adalet ile yönetimde istikrar arasındaki diyalektik gerilimi yönetecek kurumsal denge mekanizmaları içermesi büyük önem taşımaktadır. Zira söz konusu dengenin sağlanması, bir yandan oluşacak yasama organlarının toplumsal çoğulculuğu yansıtmaya kapasitesini artırırken, diğer yandan demokratik yönetişimin temel normlarının konsolidasyonuna ve siyasal istikrarın sürdürülebilirliğine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel bulguları, 1983 seçimlerinde uygulanan çift barajlı d'Hondt sisteminin, istikrar odaklı bir yaklaşımla tasarlandığını ve bu durumun ANAP'ın lehine aşkın bir temsil oranı (%+7,8) yarattığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, Diyarbakır örneğinde ise, bölgede birinci parti konumundaki HP'nin, eksik temsil sorunuyla (%-1,2) karşı karşıya kaldığı ve bu durumun Diyarbakır seçmenin (%42 (HP)+%25,3 (MDP)= %67,3) parlamentoda sınırlı bir temsil gücüne sahip olmasıyla sonuçlandığı gözlemlenmektedir. Bu bulgular, söz konusu seçim sisteminin partiler arası temsil adaleti üzerinde yarattığı eşitsizliği yansıtmaktadır.

Bu seçimlerde HP'nin Diyarbakır'da birinci parti konumuna gelmesi, bölge siyasetinin dinamiklerini anlama açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu sonuç, askeri yönetim tarafından desteklenen MDP'nin bölgede Türkiye ortalamasının (%23,3) üzerinde oy alarak %25,5'e ulaşmasıyla birlikte değerlendirildiğinde, Diyarbakır'ın siyasal kültüründeki tarihsel sürekliliği teyit etmektedir. Daha da

önemlisi, bu bulgular Ortadoğu siyaset analizlerinde sıklıkla başvuru alan etno-dinsel kimlik merkezli açıklama paradigmasına alternatif bir okuma imkanı sağlamaktadır.

Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, Kürt siyasi hareketinin 1980'lerin başında henüz erken bir aşamada olması nedeniyle Diyarbakır seçmen tercihlerinde belirleyici olamamış olmasıdır. Bu durum, bölge siyasetinin anlaşılmasında sosyo-ekonomik faktörlerin ve yerel siyasal geleneklerin merkezi rolüne işaret ederken, aynı zamanda "devlet partisi" söyleminin bölgede kısmen de olsa karşılık bulduğunu göstermektedir. Öte yandan, ANAP'ın merkez sağ söyleminin kırsal kesimde sınırlı etki yaratması, bölgenin siyasi tercihlerindeki çeşitliliği ve heterojen yapıyı ortaya koymaktadır.

İlçe düzeyindeki seçim sonuçları, Diyarbakır'daki siyasi eğilimlerin coğrafi dağılımı konusunda çarpıcı veriler sunmaktadır. Bismil ve Çermik gibi ilçelerde sol eğilimlerin ağır basmasına karşılık, Hani ve Kulp'ta MDP'nin birinci parti çıkması, bölgenin sosyo-politik mozaikini yansıtmaktadır. Bu farklılaşma, yerel bağlamların siyasal tercihler üzerindeki belirleyici etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Katılım oranlarındaki farklılaşma da dikkat çekicidir: Kırsal bölgelerde görece yüksek olan seçmen katılımı, merkez ilçede belirgin şekilde düşük kalmıştır. Bu veriler, dönemin kentsel seçmenin siyasi sisteme yönelik güvensizlik ve tepkiselliğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Diyarbakır'dan seçilen milletvekillerinin sosyo-demografik profil analizleri, temsilcilerin büyük ölçüde yerel kökenli ve yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, etnik kimlik verilerinin eksikliği, dönemin siyasi rejiminin temsil mekanizmaları üzerindeki kısıtlayıcı etkisini yansıtmaktadır. Yasama faaliyetlerine ilişkin içerik analizleri, iktidar partisi milletvekillerinin parti disiplini gereği (Sartori, 1976) bölgesel meseleleri meclis gündemine taşımada pasif kaldığını göstermektedir ki bu durum, "seçmen beklentileri-parti sadakati" ikilemini yansıtmaktadır (Pitkin, 1967). Buna karşılık, muhalefet milletvekillerinin Diyarbakır'a dair sorunları daha sık gündeme getirmesi, muhalefetin denetleyici rolüyle uyumludur (Dahl, 1971). İktidar partisi milletvekillerinin bölgesel sorunlara ilgisizliği, Ortadoğu'daki birçok ülkede gözlemlenen "sembolik temsil" sorununun (Pitkin, 1967) Türkiye'deki yansımasıdır. Buna karşılık muhalefet vekillerinin aktif tutumu ise, bölgesel temsilin nasıl daha etkin hale getirilebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Kısacası söz konusu çalışma, Türkiye'nin demokratikleşme sürecindeki çelişkileri hem askeri müdahale ve onun bir uzantısı olarak uygulanan toplum mühendisliği politikaları, hem de seçim sisteminin temsilde yol açtığı eşitsizlikler, bölgesel siyasi

kültürün süreklilik arz eden yapısı ve milletvekillerinin temsil görevini yasama faaliyetlerine ne ölçüde yansıttığı gibi dinamikler üzerinden ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, karşılaştırmalı siyaset alanında yapılacak gelecek araştırmalar için önemli bir referans teşkil etmekle birlikte, Türkiye'de temsili demokrasinin işleyişine dair tartışmalara da katkı sunmaktadır. Ayrıca, benzer araştırmaların farklı seçim dönemleri ve coğrafi bölgeler üzerinden yürütülmesi, Türkiye'nin siyasal dönüşümünün daha bütüncül bir analizini mümkün kılacaktır.

Extended Abstract

The military coup of September 12, 1980, marked a critical turning point that fundamentally transformed Türkiye's political and social structures. The military regime implemented comprehensive legal reforms, most notably the 1982 Constitution, Law No. 2820 on Political Parties, and Law No. 2839 on Parliamentary Elections. These institutional changes constituted essential components of the post-coup political engineering project by prohibiting political mobilization based on non-Turkish ethnic identities, restricting public use of minority languages like Kurdish, and banning the establishment of socialist or religious-based political parties.

The 1983 general elections were conducted under strict military supervision, with only three approved parties permitted to participate (ANAP, HP, MDP). Electoral reforms aimed to prevent coalition governments and block regional parties from entering parliament. The military government introduced a double-threshold proportional representation system (10% national threshold plus district-level thresholds using the d'Hondt method), reduced parliamentary seats from 450 to 400, and abolished the Senate. While designed to ensure political stability, these changes created significant representational imbalances.

Among the participating parties, the Nationalist Democracy Party (MDP) emerged as the military's openly endorsed "state party" Its leader Turgut Sunalp's campaign rhetoric emphasizing the "September 12 philosophy" and warnings about communist threats reinforced the party's alignment with the official ideology. However, MDP's disappointing performance - receiving only 25,3% of votes in Diyarbakır and failing to achieve expected success nationwide - revealed a fundamental disconnect between military preferences and popular will.

The Populist Party (HP) positioned itself as social democratic alternative, appealing to CHP's traditional voter base. Its campaign promises regarding regional development in Eastern and Southeastern Anatolia, coupled with proposals for partial amnesty for political prisoners, significantly enhanced its appeal in

Diyarbakır. HP's first-place finish with 42% of votes in the province demonstrated the persistence of leftist political traditions in the region.

Under Turgut Özal's leadership, the Motherland Party (ANAP) distinguished itself through neoliberal economic policies and technocratic governance. While ANAP's professional advertising campaigns revolutionized political communication in Turkey and secured a national victory with 45,1% of votes, its relatively weaker performance in Diyarbakır (3,7%, second place) revealed limitations of center-right politics in the region.

The electoral outcomes exposed the double-threshold system's distortive effects on representation. ANAP's 45,1% vote share translated into 52,9% of parliamentary seats, while HP (30,5% votes, 29,3% seats) and MDP (23,3% votes, 17,8% seats) suffered from underrepresentation. These disparities highlighted systemic inequities in political representation.

Diyarbakır's distinct political dynamics produced noteworthy patterns. HP's dominance confirmed the continuity of CHP's leftist legacy, while the Kurdish political movement's limited influence suggested socioeconomic factors outweighed ethnic identity in voter behavior. Significant intra-provincial variations emerged, with leftist tendencies prevailing in Bismil and Çermik versus MDP's stronger showing in Hani and Kulp - demonstrating the importance of local political contexts.

Analysis of the seven MPs elected from Diyarbakır reveals predominantly highly-educated, locally-born representatives. The absence of ethnic identifiers in official records reflects the period's political constraints. Legislative activity patterns showed ruling party ANAP MPs largely neglecting regional issues, while opposition HP and MDP representatives played more active oversight roles - revealing both the opposition's watchdog function and systemic representation deficits.

In conclusion, the 1983 elections reflected the military's political engineering project, prioritizing stability over representational fairness through electoral mechanisms that disproportionately favored ANAP. Diyarbakır's results demonstrated how regional sociopolitical dynamics mediated national political transformations. This study provides important insights into how military interventions and electoral systems shape representative democracy, offering valuable perspectives for comparative politics research. Future studies could deepen this analysis by examining different electoral cycles and regions to develop a more comprehensive understanding of Türkiye's political evolution.

Makale Bilgi Formu

Yazar Notu: Bu çalışma Prof. Dr. M. Zeki Duman danışmanlığında 14. 12. 2022 tarihinde tamamlan “Diyarbakır’da Seçmen Eğilimi ve Siyasal Temsil (1980-2018)” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, Türkiye, 2022).

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zekâ Bildirimi: Bu makale yazılırken hiçbir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

Referanslar

- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akçura, B. (2009). *Devletin Kürt Filmi 1925-2009 Kürt Raporları*. İstanbul: New Age Yayınları.
- Akgün, B. (2002). *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Ankara: Nobel.
- Akyol, M. (2007). *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Alkan, M. Ö. (1998, Mayıs). Osmanlı’dan Günümüze Seçimlerin Kısa Tarihi. *Görüş Dergisi*, 48-61.
- Bealey, F. (1988). *Democracy in the Contemporary State*. Oxford: Clarendon Press.
- Birch, A. H. (1971). *Key Concepts in Political Science: Representation*. USA: Pall Mall Press Ltd.
- Bruinessen, V. M. (2003). *Ağa, Şeyh, Devlet*. B. Yalkut (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Ekim 11).
- Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Ekim 18).
- Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Ekim 20).
- Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Ekim 26).
- Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Ekim 27).
- Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Ekim 29).
- Cumhuriyet Gazetesi. (1983, Kasım 5).
- Cumhuriyet Gazetesi Siyaset Eki. (1983, Ağustos 29).
- Çağlayan, E. (2014). *Cumhuriyet’in Diyarbakır’da Kimlik İnşası (1923-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Demirel, A. (2014). *Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim.

DİE. (1961). *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*. İstanbul: TC. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. www.tuik.gov.tr

DİE. (1982). *Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Diyarbakır:12.10.1980)*. Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Diggs, B. J. (1968). Practical Representation. J. R. Pennock, & J. W. Chapman (Eds.), *Representation* (ss. 28-38). New York: Atherton Press.

Dodd, C. H. (2016). Türkiye Cumhuriyeti. M. Heper & S. Sayarı (Eds.), *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* (ss. 71-85). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Dunn, J. (2005). *Democracy: A History*. New York: Atlantic Monthly Press.

Duverger, M. (1986). *Siyasal Rejimler*. T. Tunçdoğan (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Erkan, R., & Aydın, D. (2012). *Doğuda Siyasetin Dinamikleri*. Ankara: Vadi Yayınları.

Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. C. Güzel (Ed.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Heywood, A. (2002). *Politics*. New York: Palgrave.

HP. (1983). *Halkçı Parti Programı: Kanunlar Tüzükler Yönetmelikler*. Ankara: Halkçı Parti Yayınları.

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/62af3f06-5bfb-414f-9d25-d4e6f963edb0/content>

Hobson, C. (2008). Revolution, Representation and the Foundations of Modern Democracy. *European Journal of Political Theory*, 7(4), 449-471.

İnsan Hakları Derneği. (2020, Eylül 12). *12 Eylül 1980 Askeri Darbe Davası Sürüyor*. İnsan Hakları Derneği Genel Merkez. <https://www.ihd.org.tr/12-eylul-1980-askeri-darbe-davasasi-suruyor-2/>

Kızılluluk, H. (2011). *Seçim Kanunları ve Siyasal Temsil*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Koçal, A. V. (2016). Küreselleşme Sürecinde Toplumsal ve Siyasal Değişimin Kentsel Temelleri ve Simgelenişi: Türkiye'de Kürt Kimliği ve Diyarbakır İlişkisi Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), 157-176.

Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press.

Lyon, A. (2012). The English Parliament. B. Isakhan, & S. Stockwell (Eds.), *The Edinburgh Companion to the History of Democracy* (ss. 167-176). Edinburg: Edinburg Univeristy Press.

MDP. (1983). *Milliyetçi Demokrasi Partisi Program: Kültür Ofset Matbaacılık*: Ankara. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/58c507bc-b445-493c-93ad-3014e2a3d208/content>

Milliyet Gazetesi. (1983, Eylül 9).

Milliyet Gazetesi. (1983, Ekim 25).

Milliyet Gazetesi. (1983, Ekim 28).

Moore, J. B. (1982). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. Ş. Tekeli, ve A. Şenel (Çev.) Ankara: Varlık Yayınları.

Öğüt, T., & Çadırcı, Ç. (2013). Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Diyarbakır'da İktisadi-Mali ve Sosyal Yapı. *Akademik Bakış*, 7(13), 141-170.

Öztekin, A. (2007). *Siyaset Bilimine Giriş: Toplum, Devlet, Parlamento, Hükümet, Kamu Yönetimi*. Antalya: Siyasal Kitabevi.

Paine, T. (1987). *The Thomas Paine Reader*. M. Foot, & I. Kramnick (Eds.). London: Penguin Books Ltd.

Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. University of California Press.

Rousseau, J. J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. V. Günyol (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge University Press.

Sayarı, S. (2002). The Changing Party System. S. Sayarı, & Y. Esmer (Eds.), *Politics, Parties, and Elections in Turkey* (ss. 9-32). London: Lynne Rienner Publishers.

TBMM Kütüphanesi. (2014, Ekim). *Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları (1983)*. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/b485aa3c-c806-4767-bcb2-ca5300e7c210>

TBMM. (2010). TBMM Albümü 1920-2010: 3. cilt 1920-2010. Ankara: TBMM Basım ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1.

https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Albumler/Tbmm_Albumu/Cilt3.pdf?TSPD_101_R0=08ffcef486ab2000711e7180941421ccce96e4d1220a480491c276fc0e60dc489a2074a66a12a74408963716f914300092f24179b39212d086e9ebf29ac75c339f78d2738eaef02910992a423aa19b4a80ea07f8035a0e5ca29a1ebd5f47db8f

TBMM Meclis Tutanakları, 17. Yasama Dönemi, TBMM Tutanaklarına Erişim Sistemi.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_yonlendir?v_meclis=1&v_donem=17&v_yasama_yili=0&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslilik=&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=

T.C. Resmî Gazetesi (1983, 4 Ekim), 18181 sayılı.

TÜİK. (2012, Haziran). *Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Uşak, H. (2005). *Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik*. İstanbul: Aram Yayıncılık.

Wood, G. S. (1993). Democracy and the amerikan revolution. D. John (Ed.), *Democracy: The Unfinished Journey* (ss. 91-105). New York: Oxford University Press.

Wood, G. S. (2002). *The American Revolution: A History*. New York: Modern Library.

Yayla, A. (2005). Özal, Özal Reformları ve Liberalizm. T. Bora, ve M. Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm* (ss. 584-588). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücel, S. M. (2006). *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Yüceşahin, M. M., & Özgür, E. M. (2006). Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(2), 15-35.

YSK. (1983). 17. Dönem Milletvekili Genel Seçimi. T.C. Yüksek Seçim Kurulu Milletvekili Genel Seçim Arşivi. <https://www.ysk.gov.tr/tr/06-kasim-1983-xvii-donem-milletvekili-genel-secimi/80055>.

Zürcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.

